

ПРОЩА МАРУСІ ЧУРАЇВНИ: ВЕРСІЯ ЛІНИ КОСТЕНКО

Козачук К. О., к. філол. н., доцент

Академія адвокатури України

У статті досліджено концепт паломництва в історичному романі Ліни Костенко «Маруся Чурай». Головну увагу при дослідженні зосереджено на персоніфікації сюжетного комплексу прощі у світлі специфічної історіософії роману. Подорож головної героїні розглянуто як вияв індивідуального історичного мислення письменниці і як потужну енергоінформаційну структуру в українській літературі 1970-х рр.

Ключові слова: історична правда, художня інтерпретація, паломництво, трансцендентальна подорож, індивідуальне історичне мислення.

Козачук К.А. ПАЛОМНИЧЕСТВО МАРУСИ ЧУРАЙВНЫ: ВЕРСИЯ ЛИНЫ КОСТЕНКО / Академия адвокатуры Украины.

В статье исследован концепт паломничества в историческом романе Лины Костенко «Маруся Чурай». Основное внимание при исследовании сосредоточено на персонификации сюжетного комплекса паломничества в свете специфической историософии романа. Путешествие главной героини рассматривается как проявление индивидуального исторического мышления писательницы и как мощная энергоинформационная структура в украинской литературе 1970-х гг.

Ключевые слова: историческая правда, художественная интерпретация, паломничество, трансцендентальное путешествие, индивидуальное историческое мышление.

Kozachuk K.O. THE PILGRIMAGE OF MARUSIA CHURAYIVNA: LINA KOSTENKO'S VERSION / Academy of Advocacy of Ukraine.

In the article pilgrimage concept has been researched in the historical novel "Marusia Churai" by Lina Kostenko. The main attention of the researcher has been paid to pilgrimage plot complex personification in the context of specific historical thinking in the novel. The travel of the main heroine is considered as both a sign of the writer's individual historical thinking and a powerful energetic informational structure in the Ukrainian literature of the 1970-ties.

Key words: historical truth, artistic interpretation, pilgrimage, transcendental travel, individual historical thinking.

Паломницька традиція – важлива частина духовної самосвідомості української нації. Із соціокультурної точки зору паломництво вивчалось в працях Н. Крюкової, З. Сапелкіної, А. Симиценка та багатьох інших істориків, культурологів. Паломницький текст як окремий жанр літератури досліджено в працях П. Білоуса, Д. Чижевського тощо, де концепт паломництва розглядається в ключі паломницького тексту, у якому описується подорож і все сприймається очима пілігрима. Проте поки що не існує систематичних досліджень про вплив самої ідеї паломництва на самосвідомість українського народу і на характер позиціонування в словесності основних інформаційних пунктів української історії. Один із способів відображення такого впливу – ідея паломництва в художній літературі. Тому в наш час актуальне завдання – простежити розвиток української національно-історичної самототожності, відштовхуючись від ідеї паломництва в художніх текстах різної тематичної спрямованості.

Образ Марусі Чурай подається з точки зору історичної правди та художнього домислу, з аналізом її деміургічної здатності творити пісенний світ у працях таких науковців, як С. Барабаш, О. Ковалевський, Г. Клочек. Аспект розгляду її образу дуже сильно нагадує при цьому так зване «гомерівське питання» або, як трохи певніший варіант, «шекспірівське питання» (чи існувала така історична особа; якою було її життя; питання про авторство творів усної або писемної спадщини, які цій особі приписують). Історія Марусі Чурай уперше розглядається в цій статті з точки зору подорожі, як і історія інших персонажів.

Місце прощі з Полтави до Києва у долі Марусі Чурай ніколи ще не розглядалось істориками, які обговорювали питання існування Марусі, її біографії та авторства її пісень. Згадки про цю подорож дуже короткі, зокрема в книжці «Дівчина з легенди», упорядкованій Л. Кауфманом, докладно розглядається питання авторства пісень, наводиться текст вироку полтавській піснетворці, текст гетьманського універсалу, привезеного, за легендою, Іваном Іскрою за мить до її страти, проте проща згадується лише кількома короткими версіями: «О. Шкляревський розповідає, що йому відомі дві версії народних переказів про останній період життя Марусі. За однією версією, Маруся після помилювання зачала, змарніла і в тому ж таки році померла від сухот. За другою версією, їй було тяжко залишатись у Полтаві, вона багато мандрувала і померла в якомусь російському монастирі (А. Шкляревський, Маруся Чурай, ж. «Пчела», 1877, № 45, стор. 712)» [Цит. за: 1, 116].

Зважаючи на викладене вище, ми не можемо вважати опис прощі Марусі цілком історично достовірним – авторка роману вигадала майже все, крім самого факту подорожі (який, втім, дуже багато важив у житті реальної Марусі Чурай) та ймовірного маршруту. Вона провела дівчину скоріше шляхом часу і шляхом національної зради та лиха, ніж географічними об'єктами. Щодо ваги розділу «Проща» в архітектоніці

твору дуже слушно висловився Г. Ключек: «Без нього ми мали б досить пристойний, з цікавим сюжетом, історичний роман у віршах – але не було б видатного, з поважним історіософським смислом твору» [2, 47]. Для з'ясування художнього задуму Ліни Костенко, здійсненого в тому числі і шляхом оформлення концепту паломництва в романі, ми розглянемо структуру цього концепту в кількох площинах: життєва подорож самої Марусі, подорож Григорія Бобренка та інших персонажів роману, і символіка паломництва з Полтави до Києва – її роль у сюжеті роману та роль в історіософічній позиції поетеси.

На другому місці в сюжетотвірному відношенні стоїть у романі Ліни Костенко життєва дорога Григорія Бобренка, ще мало, на нашу думку, вивчена в дослідженнях, присвячених аналізу персонажів роману. Ось як його схарактеризовано під час судового процесу словами Семена Горбаня: «...чотири годи будучи у походах, ні в чім нагали жодної не мав. Був на Пиляві, і на Жовтих Водах, і скрізь, де полк Полтавський воював» [3, 22]. Із точки зору стандартної тоді долі військового, козака, Грицько – герой, воїн, такий, яких багато в Україні, які життя і душу віддадуть за «свою правду, і силу, і волю». Проте у судді виникає слушне питання до Галі Вишняківни про його життєву мотивацію: «- В такому разі будемо відверті, - сказав суддя, - бо тут не до прикрас. Чого ж тоді він в ніч своєї смерті таки у неї був, а не у вас?» [3, 23]. А причиною була страшна катастрофа, в масштабах однієї людської душі подібна до Берестечка в українській історії, - зрада кохання, зрада самого себе. Початок цієї слабкості побачила Маруся набагато раніше: «А він прийшов тоді з-під Берестечка. Страшна поразка душі всім пекла. Дразливий став. Лецько, вже й суперечка. Гіркі думки не сходили з чола» [3, 49]. На додаток Грицько став змінюватися і віддалятися від людей: «Такий зробивсь, не прозирнеш у душу. Якийсь чужий, - мені чи вже й собі?» [3, 49].

Війна, на нашу думку, може також вважатися паломництвом, тільки паломництвом страшним, у якому людина шукає правди, бореться за життя, але сіє на своєму шляху смерть. Григорій намагається принизити очікування Марусі, щоб його подорож хоч якось виграла в його очах: «Був на Пиляві і на Жовтих Водах, під Корсунем і Збаражем був теж. Которий рік, а я усе в походах. А ти все ждеш, *біднесенька* (курсив наш. – К. К.), все ждеш» [3, 58]. Різні системи цінностей у двох сім'ях призводять до різної оцінки походів Грицька. Мати каже йому: «От ти прийшов з великого походу, а не приніс ні слави, ні добра» [3, 64]. Історія ж свідчить, що слава в поході до Берестечка була ганебною, а про те, щоб винести звідти матеріальне добро, взагалі не йшлося.

Втім, хлопець усе ж сподівався на своєму шляху знайти імпульс до внутрішніх змін: «Бо вже таке підняв на свої плечі, такою кров'ю в битвах освятивсь, що всі оті домашні колотнечі мене вже не засмокчуть, як колись» [3, 65]. Танець на вечорницях, на які він прийшов із Галею (до речі, танець цілком вигаданий письменницею, бо згадки в історичних джерелах про нього немає), – дика, відчайдушна спроба Григорія вирватися зі свого шляху запереченням Марусиною: «Воно було на танець і не схоже, ті корчі мук у синім кунтуші. Аж хтось тоді сказав: - А не дай Боже так танцювать навиворіт душі!» [3, 75]. Те, що творив Ярема Вишневецький по дорозі з Києва до Лубен, де він схоже на сказаний танець Грицька: «Якомусь ти своєму, певно, богу поставив, княже, ці страшні свічки» [3, 97]. Маруся своєю присутністю на дорозі з Києва до Лубен ніби розчакловує, вичищає цю дорогу, бо сама вона пережила таку само страшну зраду, якою терзав себе Ярема Вишневецький: «Чи не тому такий Ярема й лютий, ладен цю землю трупами змостить, що кожна тут осичинка над шляхом йому про Юду листям шелестить?..» [3, 97]. Різниця ж – у результаті: героїня спокутувала свій гріх, а Бобренко і Ярема на цьому шляху згубили свої душі.

Як зазначає С. Барабаш, у романі Ліни Костенко дорога – це «і жива об'єктивна реальність, і філософська площина самооприявлення кожного з героїв» [4, 62]. Тож письменниця кількома словами описує і шлях багатьох інших, епізодичних героїв роману. Ось, наприклад, дорога Леська Черкеса в майбутньому: «Лесько утне ще штуку не одну. Він потім стане побратимом Разіна – Леськом Хромим. Загине на Дону» [3, 35]. Сумною, з виразним присмаком несправедливості, є дорога Мартина Пушкаря: «Про нього потім думу іскладуть. Мине сім літ – і голову цю сиву Виговському на списі подадуть» [3, 35]. На особливу увагу заслуговує дорога батька Марусі, Гордія Чурая, бо вона існує тепер вічно у пісні: «Тепер він з нами в радості і в сумі. Збагнуло серце вражене моє: пішов у смерть – і повернувся в думі, і вже тепер ніхто його не вб'є» [3, 48]. Моменти життя своїх персонажів Ліна Костенко дуже часто описує словами, які складають семантичне поле подорожі. Так вона озвучує повернення Полтави до життя: «Вже й день минув, і обрії примеркли. Уже й людьми дорога загула» [3, 134]. На нашу думку, такий фундаментальний художній прийом дозволяє авторці перетворити традиційний історичний час у творі на рухливий і дієвий систему, що вигідно вирізняє роман «Маруся Чурай» з-поміж багатьох інших художніх творів, присвячених добі Хмельниччини.

Міркування Марусі у розділі «Сповідь» свідчать про те, що її життєва подорож після суду перебуває уже поза межами життя, тобто вона є трансцендентальною: «Останні дні вже якось перебуваю. Та вже й кінець. Переночую в смерть» [3, 40]. Маруся переходить в інше буття уже будучи ув'язненою. Вона відчуває віддаленість від тягара свого життя, своє відновлення. «Сама від себе ще така далека, немов оце приніс мене лелека та й опустил у мальвах і жоржинах на тих ранкових росяних стежинах» [3, 41], - так

описано сон Марусі, перший по багатьох днях невимовних страждань. Дівчина ніби отримує наново той імпульс любові і гармонії, який, за народними переказами, люди мають при народженні, а потім можуть лише витратити з різним результатом.

Однією з внутрішніх Марусиних мотивацій того, чому вона іде на прощу, є прагнення стати такими, як усі, а отже, знову знайти себе: «Ніхто мені не дивиться у спину. Я йду. Людина. Я така, як всі» [3, 91]. Ця мотивація означає, що дівчина готова ввібрати у свій внутрішній світ усе, що побачить і на власні очі, і зором душі. Своєю подорожжю, на яку в неї об'єктивно могло б і не вистачити сил і бажання, вона випростує все, що в її долі було невірною, покрученою, все, за що вона могла б почуватись винною. С. Барабаш трактує залучення Марусі до архетипного світу дороги так: «Архетип дороги своєю сутнісною поліфонічністю визначає спосіб поетичного освоєння категорії часу, вектор котрого природно прямує через сучасне у майбутнє. Одночасно – це ніби подорож у зворотному напрямкові від зовнішнього до внутрішнього стану ліричної героїні каналом родової генетичної пам'яті» [5, 24]. У цій фразі, на наш погляд, особливо цікавим є підкреслення *природного* прямуювання часу в духовному житті Марусі – замість тих моментів, у яких час зримо виривається з природного плину і стає зловісно іншим, ніж звичайно. Зокрема таким моментом є смерть Григорія, яку Ліна Костенко описує з достовірністю геніального криміналіста: «Торкнувся склянки білими вустами. Повільно пив. І випив. І погас» [3, 78].

Трансцендентальність подорожі Марусі виявляється і в тому, що вони з мандрівним дяком шукають притулку на кладовищі: «Такі привітні цвинтарі бувають – шатро небес і мармур в бур'яні. Живі живих, Марусю, убивають, а мертві зроду не зачеплять, ні» [3, 102]. Перебуваючи на кладовищі, вона відчуває народження у собі світла – це нагадує про звичай шанувати свято народження світла у темряві, який європейські народи здавна відносили на день зимового сонцестояння.

У Києві дякові приснився сон про енергоінформаційне значення подорожі Марусі, про набуту і підсилену пережитим магічну природу цієї дівчини. Вона в Полтаві вважалася чаклункою: « - Оце так сон приснився у *столиці* (курсив наш – К. К.), - промовив дяк, сідаючи бочком. – Що вариш ти вареники в криниці і жовте листя ловиш друшляком» [3, 113]. Сон приснився саме такий, бо вони обоє приблизно однаково налаштовані у життєвій позиції – мандрівники, від стабільності відірвані, тільки дяк мандрує, як сам каже, «у довжину», а Маруся – у кількох вимірах. Попутно дяк умотивовує свої мандри: «Немає щастя – можна жити без. В душі людській, крім видимого неба, є одинадцять всячеських небес» [3, 114]. Ця думка є елементом барокової свідомості і вдалою знахідкою Ліни Костенко, яка вводить читача в духовний світ письменних людей тієї доби. Гадається, прибуття до столиці і враження від неї ще більше підсилили деміургічну, світлотворчу спроможність Марусі, так само як і її глибоку проникливість, те, що, за влучним висловом Г. Ключека, «тепер розуміється як загострена інтуїція» [2, 33].

На завершення шляху Марусі її воскресіння уже при житті відбувається в пісні: «Виходить полк. Іван під корогами. І я *край шляху осторонь стою* (курсив наш – К. К.). Моя душа здригнулася словами. Співають пісню, Боже мій, мою!» [3, 137]. Так проща героїні знаходить логічне завершення утворення образу немирущої легендарної героїні.

Характеризуючи тодішні українські дороги, Ліна Костенко робить вдалий штрих у розділі «Гінець до гетьмана»: «Буває ближче з іншої країни, ніж тут – на Україну з України» [3, 80]. Образ доби дозволив письменниці поєднати історичну правдивість зі складними філософськими узагальненнями, які часто фігурують у неї скоріше як питання, ніж як відповіді, як-от питання про натовп, що прийшов дивитись на страту Марусі: «Що їх веде – і доброго, і злого? Де є та грань – хто люди, хто юрма?» [3, 84].

Поетеса каже також про актуальність озвучення, ословлення священної для кожного українця території в часі й просторі: «Ще Україна в слові не зачата. Дай Боже їй родити це дитя!» [3, 99]. І мандрівний дяк підкреслює: «Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. Ми пишем плугом, шаблею, мечем, піснями і невірницьким плачем. Могилами у полі без імен, дорогою до Києва з Лубен!» [3, 100]. Таке підкреслення палючої потреби висловити особистісну, справжню історію України дається Ліною Костенко не на загальній хвилі актуалізації історичної пам'яті, а й з додатковим розумінням однієї цікавої тези, сказаної свого часу Й. Улицьким у книзі «Внутрішня одісея»: «Коли людина тільки думає – вона «раз думає». Коли говорить слово – «два рази думає». Коли записує слово – «чотири рази думає». Коли виконує слово – «шістнадцять разів думає» [6, 3].

Алюзія авторки на сучасність епохи застою, на жаль, є правдивою в довгостроковій перспективі: «Господь гробами землю поразив. Поля засіяв воями хоробрими, а нехоробрих геть переказив» [3, 101]. Г. Ключек у навчальному посібнику за твором Ліни Костенко зазначає: «Об'єктивна історична наука засвідчує, що визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького була потужною спробою утворити свою державу» [2, 16]. Твердження слушне, але правдою є і те, чого сучасна історична наука досі не може без страху й печалі вимовити, – що велика Руїна, найвірогідніше, була головним наслідком цієї без перебільшення героїчної боротьби. Руїна замість держави. Чому? Це питання ставиться в романі настільки виразно, що читач сам стає близький до відповіді раніше, ніж прочитає її слова: «Неволя давня душі роздвоїла» [3, 102].

Золотим світлом грає в уяві Марусі святий Київ, до якого нарешті дійшли: «...той стольний град, золотоверхе диво, душі моєї малиновий дзвін!» [3, 107]. Дійсно, за словами Р. Галицької, роман «Маруся Чурай» позначений «особливо шанобливим, побожним і благоговійним ставленням до київських святинь» [7, 5-6]. І невимовно вражаючим є видовище реального Києва, яким пройшла армія коронного гетьмана Радзивіла: «Чогось так тихо, мов пройшла чума. І каже дяк: - Згадай про жінку Лота. Не озирайся. Києва нема» [3, 107].

Головний енергоінформаційний момент у враженні від святої столиці – замкнені ворота Лаври. Вони закриті не так для людей, як для зла: «Святі ворота взято на ланцюг. У Лавру не пускають волоцюг» [3, 109]. Це означає, що легкий широкий шлях закрито для всієї нації, зокрема для тих, хто рветься пройти цим шляхом по життю – своєму і чужому. У літературі 1960-70-х закриті ворота в кінці паломницького шляху, ймовірно, є символом, розкриття повного значення якого ще попереду. Так само, до речі, не відкрились для ворогів, для омани й зла ворота Полтави (чи не через ту саму чаклунку, яка «у середу Гриця отруїла?»): «О давнє місто, звикле до облоги, яка тривожна буде в тебе ніч!» [3, 119].

Показаний з такою художньою майстерністю, увесь життєвий шлях легендарної Марусі Чурай є духовним подвигом, який серед інших тримає на світі цілісність і правду українського народу. Поема Ліни Костенко є потужною і ще не до кінця розгаданою енергоінформаційною системою, скерованою на відновлення цілющої історичної пам'яті в її особистісному ключі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дівчина з легенди: Маруся Чурай / Упорядкування, підготовка текстів та післямова Л. Кауфмана. – К.: Дніпро, 1967. – 134 с.
2. Клочек Г. Історичний роман Ліни Костенко «Маруся Чурай»: шкільна версія аналізу / Григорій Клочек. – Кіровоград: Степова Еллада, 1998. – 52 с.
3. Костенко Л. Маруся Чурай // 3 десятиліть. Українська література другої половини ХХ ст.: Навчальний посібник / Упорядник М. Сорока. – К.: Грамота, 2005. – С. 18-237.
4. Барабаш С. Поетична історіософія Ліни Костенко: безсмертя духу / Світлана Барабаш. – Кіровоград: Степова Еллада, 2003. – 80 с.
5. Барабаш С. Символ дороги як простір самопізнання в ліриці Ліни Костенко / С.Барабаш // Сучасний погляд на літературу: зб. наук. праць. – Вип. 8. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – С. 145-154.
6. Улицький Й. Внутрішня одіссея: Релігійні популярно-дидактичні дослідження-мініатюри / Йосип Улицький. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, 1996. – 48 с.
7. Галицька Р. Релігійно-духовний дискурс жіночої поезії 60-х років ХХ ст. (на матеріалі творів Емми Андіївської, Анни-Марії Голод, Ірини Жиленко, Зореслави Коваль, Ліни Костенко і Марти Мельничук-Оберраух): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Р.Галицька. – Івано-Франківськ, 2008. – 24 с.

УДК 821. 161. 2 – 3. 09: 398. 47

ТИПИ МИСЛЕННЯ, МОВЛЕННЯ Й ДІЯННЯ ХАРАКТЕРНИКІВ

Козлов А.В., д. філол. н., професор

Криворізький державний педагогічний університет

У статті досліджено типи мислення, мовлення й діяння козаків-характерників у творі Я.Кухаренка «Пластуни». Визначено особливості сприймання, осмислення, оцінення й відображення дійсності особливим типом козаків – пластунами.

Ключові слова: козацтво, характерники, пластуни.

Козлов А.В. ТИПЫ МЫШЛЕНИЯ, РЕЧИ И ДЕЙСТВИЙ ХАРАКТЕРНИКОВ / Криворожский государственный педагогический университет, Украина.

В статье исследованы типы мышления, речи и действий казаков-характерников в произведении Я. Кухаренка «Пластуны». Определены особенности восприятия, осмысления и оценки реальной действительности особым типом казаков – пластунами.

Ключевые слова: казаки, характерники, пластуны.